

Verleden als spiegel voor

Over de eeuwenlange haat tegen Joden

Antisemitisme, in het dagelijks spraakgebruik een synoniem voor haat tegen Joden, is typisch zo'n onderwerp waarbij de geschiedenis een verhelderende blik kan werpen op het heden. Het kan daarbij geen kwaad om verder terug te kijken dan de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in de jaren veertig van de vorige eeuw. Over Joden bestaan al eeuwenlang allerlei irrationele ideeën en kwaadaardige vooroordelen.

Jaap Tanja is projectleider bij de Anne Frank Stichting.

Op de glas-in-loodramen van de Sint-Michielskathedraal in Brussel is hostieschennis door Joden afgebeeld. Joden doorsteken de heilige hostie, zodat deze gaat bloeden. De kleine Joodse gemeenschap in Brussel die in 1370 van hostieschennis werd beschuldigd, werd vervolgd en heeft het niet overleefd. Foto: Zinneke.

Het begrip 'antisemitisme' is aanmerkelijk jonger dan het fenomeen. De term werd rond 1880 algemeen populair door de artikelen en geschriften van een Duitse Joden-hater, de journalist en agitator Wilhelm Marr. Zijn boek *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum* haalde in korte tijd niet minder dan twaalf drukken en was, zo zou je kunnen zeggen, de eerste bestseller van het moderne antisemitisme. Al is Marr niet de uitvinder van de term – wie dat wel is, is onbekend –, hij ging wel de geschiedenis in als de oprichter van de Antisemiten-Liga en geldt als de stamvader van het moderne antisemitisme.

Deze vorm van afkeer van en haat tegen alles wat Joods was, zou 'wetenschappelijk' zijn en sloot aan bij het in die jaren ook in wetenschappelijke kringen populaire 'rasdenken'. In de ideeën van Marr en de zijnen stond de fundamentele en onoverbrugbare tegenstelling tussen het arische en het semitische (ofwel Joodse) ras centraal. Marr publiceerde zijn anti-Joodse geschriften in een periode waarin velen naar de pen grepen in reactie op de (succesvolle!) emancipatie van Duitse Joden in de pas opgerichte Duitse eenheidsstaat: in 1871 hadden zij gelijke burgerrechten gekregen.

'Mort aux Juifs!'

Het antisemitisme is echter geen Duitse uitvinding of een Duits fenomeen. Anti-Joodse verhalen en legenden deden al in de tweede helft van de negentiende eeuw in veel Europese landen opgeld en waren in landen als Frankrijk en Rusland waarschijnlijk nog sterker aanwezig dan in Duitsland. Niet voor niets komt de term 'pogrom' – een georganiseerde kloppartij die gepaard gaat met plundering en moord – oorspronkelijk uit het Russisch. Daar vond, in dezelfde jaren dat Marr in het Duitse Keizerrijk zijn Antisemiten-Liga propageerde, een aantal zeer bloedige kloppartijen plaats, expliciet gericht tegen Joden. Vooral de pogroms in 1881 waren voor honderdduizenden Russische en Oekraïense Joden reden hun heil elders te zoeken; de Verenigde Staten werden voor velen van hen het beloofde land.

In Frankrijk leidde de Dreyfus-affaire in de laatste jaren van de negentiende eeuw in de hele Franse samenleving tot een golf van anti-Joodse gevoelens. 'Mort aux Juifs!' brulde de meute en schreeuwden de pamfletten.

Verschillen benoemen

Antisemitisme is een complex fenomeen met een heel eigen geschiedenis. Een geschiedenis die nauw verknoopt is met de geschiedenis van de Joodse diaspora, de verspreiding van de Joden over de wereld. Een geschiedenis van pieken en ook dalen, waaronder vervolging, discriminatie, vooroordelen en haat.

De vraag hoe oud antisemitisme is, hangt samen met de vraag op welke wijze dit verschijnsel zich onderscheidt van andere vormen van interetnische vijandschap. Ook hangt het samen met de vraag hoe je het omschrijft of definieert. Kun je voor het hele scala aan negatieve houdingen ten aanzien van Joden door de eeuwen heen wel één woord gebruiken? Vallen de 'etnische' tegenstellingen in de oudheid waarbij Joden waren betrokken, de religieuze rivaliteit en de

het heden

economische uitsluiting van Joden in de middeleeuwen, de pogroms in de negentiende eeuw en de Holocaust in de twintigste eeuw allemaal onder één begrip, 'antisemitisme'? Op deze wijze vormt antisemitisme zich misschien te veel tot een 'paraplubegrip', een term die te onderscheiden zaken te veel op één hoop gooit. Terwijl het voor een goed historisch inzicht juist belangrijk is meer en beter de verschillen te benoemen.

Hostieschenders

Als het om het afbakenen van het begrip antisemitisme gaat, volg ik graag de Canadese mediëvist Gavin Langmuir (1924-2005), in

leven verbonden aan de Amerikaanse Stanford University. Zijn twee boeken over dit onderwerp, *Toward a Definition of Antisemitism* en *History, Religion and Antisemitism*, beide verschenen in 1990 bij de University of California Press, zijn nog steeds het lezen meer dan waard. Centraal in deze boeken staat het idee dat het zinvol is in ruim tweeduizend jaar geschiedenis uiteenlopende vormen van vijandschap ten opzichte van Joden van elkaar te onderscheiden. Anders zou het idee kunnen postvatten dat Joden over negatieve eigenschappen beschikken die uniek en onveranderlijk zijn. En anders kun je ook geen goed onderscheid maken tussen een anti-Joodse mop en de Holocaust, tussen een kwetsende grap en massamoord. Langmuir benadrukte het verschil tussen 1) 'interetnische' vijandschap waar Joden in de loop der geschiedenis het slachtoffer van zijn geweest, 2) religieuze rivaliteit en onverdraagzaamheid (anti-judaïsme) van christenen ten aanzien van Joden, en 3) verhalen en legenden over Joden die eeuwenlang de ronde hebben gedaan – en nog steeds doen.

De eerste twee vormen van 'haat', interetnische vijandschap en religieuze onverdraagzaamheid, zijn in de Europese geschiedenis helaas niet ongewoon en hebben tot heel wat strijd, bloedvergieten en 'etnische' zuiveringen geleid. Maar de derde vorm, de legendevorming rond Joden, is wel bijzonder en tot op zekere hoogte uniek in de

Links: Koning Filips II verdrijft de Joden – met gele ring – uit Frankrijk in 1182. Miniatuur uit een oude Franse kroniek, dertiende eeuw, Koninklijke Bibliotheek Brussel.
Onder: Is een vergelijking tussen het lot van de Joden in de Tweede Wereldoorlog en de Palestijnen nu ongepast en antisemitisch? Pro-Palestina-demonstratie in Melbourne, Australië. Foto: John Englart, 2009.

Tijdens de Egyptische revolutie van 2011 wordt de gehate Egyptische president Mubarak door een van de demonstranten op het Tahrirplein in Caïro afgeschilderd als vriend van de Joden. Foto: Floris van Cauwelaert, 2011.

geschiedenis. Voornamelijk voor deze categorie Jodenhaat wil Langmuir de term ‘antisemitisme’ reserveren. Wat de geschiedenis van antisemitische ideeën in zijn ogen zo apart maakt, zijn de schimmige spookverhalen over de Joden als godsmoordenaars en hostieschenders, en de bizarre ideeën over de Joodse wereldsamenzwering. Veel van die verhalen en legenden zijn ontstaan in de middeleeuwen.

Bloedsprookjes

Het is triest, maar helaas waar. Die oude, en nu ogenscheinlijk bizarre, verhalen over Joden zijn veel meer dan alleen kleurrijke geschiedenis. Neem bijvoorbeeld het zogeheten ‘bloedsprookje’, de legende dat Joden bloed nodig hebben om mazes te kunnen maken – in de middeleeuwen uiteraard bij voorkeur bloed van christelijke kinderen. In die tijd, vooral in de late middeleeuwen, zijn de verhalen dat Joden zich schuldig maakten aan rituele moord op christen kinderen in tal van steden en landen aanleiding geweest voor hun vervolging.

Joden zijn ook vaak beschuldigd van het schenden van hosties; het met messen doorboren van gewijde hosties – symbool van het lichaam van Christus – om op die manier Jezus opnieuw te vermoorden. Kleurrijke verhalen uit de oude doos? Was het maar waar. Varianten van bloedsprookjes zijn in het Midden-Oosten bij islamitische groepen als bijvoorbeeld de Hezbollah,

eeuw in Rusland nieuw leven ingeblazen met de *Protocollen van de Wijzen van Zion*. De geheel fictieve *Protocollen* doen verslag van geheime bijeenkomsten van een anonieme groep machtsbeluste Joden die beraadslagen hoe ze een Joodse wereldregering van de grond kunnen krijgen. Geen enkel ander antisemitisch geschrift heeft zo’n grote verspreiding gehad. In veel Europese landen verspreidde de katholieke kerk vóór de oorlog het geschrift. De bekende autofabrikant Henry Ford, behept met een sterk anti-Joods wereldbeeld, liet in de jaren twintig van de vorige eeuw de *Protocollen* in het Engels vertalen en verspreidde het boek op grote schaal in de Verenigde Staten. En vandaag de dag worden de *Protocollen* in grote oplages gedrukt en verspreid in de Arabische wereld – om nog maar te zwijgen van de verspreiding van dit haatschrift via internet. Nog sterker dan legenden rond bloedsprookjes is het spookverhaal dat Joden het eigenlijk voor het zeggen hebben – in de media, in de financiële sector. Internet en social media faciliteren de razendsnelle verspreiding en uitvergroting van dit verhaal. Veel Joodse Amerikanen weten hoe laat het is als tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 de Republikeinse kandidaat Donald Trump tekeergaat tegen de ‘internationale bankiers’ en ‘the rigged media’ die eropuit zijn de Amerikaanse soevereiniteit te ondermijnen. Of als hij praat over de grote samenzwering tegen hem. Invullen is niet moeilijk: ‘de Joden zitten erachter’. ‘Trump praat en denkt als een antisemiet,’ kopte een vooraanstaand Joods-Amerikaans tijdschrift tijdens de verkiezingscampagne.

‘Belangrijk is om antisemitisme – in de geschiedenis én in de actualiteit – duidelijk aan de orde te stellen als iets wat haaks staat op de menselijke waardigheid’

nog steeds een wapen in de strijd tegen Israël en ‘het zionisme’. Vaak grijpen anti-Israëlcartoons terug op thema’s uit bloedsprookjes. En nog maar iets meer dan tien jaar geleden, in 2005, vroegen vijfhonderd prominente Russische nationalist – onder wie twintig leden van de Doema – in een petitie om een verbod van alle Joodse organisaties in Rusland, op grond van het feit dat Joden zich schuldig zouden maken aan ‘ceremoniële moordpartijen’. De combinatie van Joden en bloed zorgt zelfs in de eenentwintigste eeuw nog voor antisemitische receptuur.

Wereldheerschappij

‘De Jood als samenweerder’ is nog zo’n antisemitische klassieker. Hierbij gaat het om het wijdverspreide idee dat ‘de Joden’ uit zijn op wereldheerschappij. De mythe van een ‘wereldwijd Joods complot’ stamt ook uit de middeleeuwen, maar werd in het begin van de twintigste

Langetermijnvoorlichting

Antisemitisme is een veelkoppig monster, ook vandaag de dag. Het is een wapen in de strijd tegen Israël én het is een wapen tegen wat gezien wordt als de wereld van 'het grote geld'. Op internet doen tal van verhalen de ronde dat IS eigenlijk een 'zionistisch complot' is. En tijdens de krediet- en bankencrisis van 2008 was er een stevige toename te zien en te lezen van anti-Joodse uitingen op diverse webfora. Antisemitisme wordt gebruikt door rechts-extremisten, maar ook door lieden ter linkerzijde van het politieke spectrum. Een voorbeeld: binnen de Britse Labourpartij is in de zomer van 2016 een fel debat gevoerd rond de vraag of partijleden ongestraft vergelijkingen kunnen maken tussen Israël en nazi-Duitsland. En of de term 'zio' niet opgevat moet worden als scheldwoord en infame belediging. Een duidelijke afspraak om die vergelijkingen niet te maken en die term niet langer te gebruiken op straffe van schorsing is in dit geval een verstandig besluit. Maar misschien is verbieden niet altijd de oplossing en moet je de vraag hoe je antisemitisme kunt tegengaan eerst iets breder stellen. Je kunt immers mensen – volwassenen, maar ook jongeren, leerlingen – niet altijd verbieden er een mening, hoe abject ook, op na te houden. Maar je kunt wel proberen om mensen c.q. leerlingen op andere gedachten te brengen. Door ze aan het twijfelen te brengen, ze te overtuigen met andere gedachten, door ze te confronteren met de gevolgen van hun opvattingen, ze te overreden met feiten en argumenten. Net als andere vooroordelen en stereotypen zit antisemitisme vooral verstopt in de hoofden van

mensen. Daarom is langetermijnvoorlichting en -educatie eigenlijk het beste – en misschien wel het enige – antwoord op de vraag hoe antisemitisme tegen te gaan is. Als docent kunt u uw leerlingen prikkelen zich te verdiepen in het verschijnsel Jodenhaat. U kunt ze confronteren met beelden en tegenbeelden van antisemitische uitingen, om op die manier het fenomeen te herkennen, te erkennen en tegen te gaan. Als aanvulling op het grote geschiedenisverhaal – de Tweede Wereldoorlog en de moord op zes miljoen Joden – kunt u met een groep leerlingen ook op zoek gaan naar Joodse herinneringen in een bepaalde plaats of streek, naar de oorlogsgeschiedenis in de eigen omgeving. Dat werkt educatief vaak sterk en overtuigend. Belangrijk in educatief verband is om antisemitisme – in de geschiedenis én in de actualiteit – duidelijk aan de orde te stellen als iets wat haaks staat op de menselijke waardigheid. Net als andere vormen van discriminatie, stigmatisering en haat, bijvoorbeeld haat tegen homo's, moslims of Roma ('zigeuners'). Door deze fenomenen in de klas of workshop gezamenlijk en waar mogelijk in onderling verband aan de orde te stellen, door samen met leerlingen op zoek te gaan naar achterliggende mechanismen, overeenkomsten en verschillen, door te leren van persoonlijke ervaringen, kan jong en oud, gevoeligheid bijgebracht worden voor de notie dat deze vormen van haat niet kunnen en niet mogen. ■

Jaap Tanja schreef het boek *Antisemitisme. Geschiedenis en Actualiteit* (Boom, Amsterdam 2016). Informatie over educatieve producten en projecten van de Anne Frank Stichting: www.annefrank.org/educatie.

Overtuigd van een 'Joodse samenzwering'. New York, 11 september 2011, tien jaar na de aanslag op het WTC. Foto: Luigi Novi.